

МИХАЙЛО РУДНИЦЬКИЙ

Е В Р О П А І М И

I.

Заздрю Вам, товаришу-редакторе, сміливого літературного почину. Новий український літературний журнал з орієнтацією на Європу це щось таке, як однопрямний лет понад два бігуни, або перехід через Еверест пішки.

Чи можна перед таким головокружним поривом робити білянс? Інколи треба.

Спробуймо. Не можете рахувати на найживіших і найбільше оригінальних наших письменників; усі вони на Східній Україні. Схочете користуватися деякими найкращими їхніми творами? Більшість із них повстала з недовіря до Європи. Хвильовий, що накликав до обов'язкової європеїзації, мріяв не про європейський, а „азійський ренесанс“.

Знаєте у чому трагічне становище російського письменника. Кажуть йому перевершувати буржуазну культуру і відмежовують його від неї китайським муром. Якби тільки муром. Наша література мусить у цій вязниці здавати той самий іспит, що російська перед тою самою комісією. Нерівний змаг. Росіяни дали вже Європі Достоевського, Тургенева, Толстого, Чехова, Горького; бунтувалися проти цієї Європи або йшли за нею, але духово дозріли до бунту й наслідування.

Наші письменники не мали часу дивитися на світ оком мистців, зацікавлених самим процесом життя, хоча би власного. Тільки пробіски такого зацікавлення мали інколи Коцюбинський, Сте-

фаник або Яцків. Над загалом наших письменників навис клятий обов'язок: навчати, промовляти до совісти, пригадувати забуту славу бувальщини, думати та творити для маси. Коли з цієї маси виросла правдива інтелігенція, то побачила, що властиво не має чого читати. Маємо найріднішу, найсвоєріднішу літературу, але не маємо книжок, що йшли би в парі з нашими щоденними переживаннями, з нашим індивідуальним розвитком. Кажу про тих нас, що дивляться на твори рідної літератури, як на книжки, призначені для нас, не для інших, не для тієї незасованої творчості, що досі виступає в нашій політично-містичнім жаргоні, як „загал“, „суспільність“ і „народ“.

Остання наша революція відкрила нам неодну силу нашої інтелігенції, що досі працювала анонімно для чужих культур. Здавалося: і літературою доженемо і Поляків і Росіян. Тих кільканадцять наших мистців, що придбало собі нині ім'я на чужині—найкращий доказ, що була це не самохвальна віра. Та прийшли знову „суспільно-політичні обставини“. Про мистецьку та літературну творчість почали рішати на Світській Україні люди, які хотіли перевчати Європу замість учитися від неї.

Ті всі штудерні форми, де символізм переплутаний з футуризмом, імажинізм з народними думками—страшенно нагадують машини Дніпрельстану серед безмежів родючої землі, де мільйони голодують. В європейських позичених костюмах наша література тягне стару пісню: — про паганду серед мас. Яка ріжниця, що вчора була це народолобна, потім національна, нині інтернаціональна або націоналістична місія? Те, чим ріжниться психічно наш письменник від європейського належить до проблеми непереможеної ні

ним смаим індивідуально, ні соціально його верховодами, до проблеми засобів та завдань літератури.

Наша література не в силі вийти з тої стадії культури, в якій письменники вважають за найвище своє призначення ставати моралістами—допомагати керманичам народу, діячам, священикам і агітаторам. І все непорозуміння в тому, що замість писати філософічні студії, афоризми або сатири, пишуть вони прозові оди, дитирамби та елєрії. Wenn man mit der Philosophie fertig ist, greift man zur Pädagogik—сказав, здається, Шопенгавер, а на першого європейського філософа пождемо ще довго.

У противагу комуністичній літературі розробляють у Галичині та на еміграції націоналістичний месіанізм. Інтернаціоналізм і націоналізм у літературі—дві доньки тої самої сухітничої мами: агітки. Знаємо віддавна її бабку:—загальнодоступну літературу з національно-суспільною тенденцією. Досі наші письменники живуть її спадщиною, як рентієри: ні сліду в них індивідуального зусилля. Старше покоління галицьких письменників, коли ще й живе та пише, у дійсності скінчило свою працю підчас світової війни. Більшість з них замовкла, а ті, що озиваються, краще зробили би для свого імення, як би мовчали. Нагадують вони змагунів, що кільканадцять літ не вправляли і тепер показують свою силу на „фестинах” „на народні цілі”. Дві літератури, за якими перед 25 роками пробували галицькі письменники ще сяк-так стежити: польська та російська—зачинені для них, наче ворота в'язниці для „політичних”.

Політичні обрахунки з сусідами скінчилися тим, що те, що могли вони дати нам найціннішого: творчі впливи,—йде тепер на рахунок, буцім то культурної вищости. Так повстає у нас своєрідна месіаністична саламаха. Політики, для яких

література є тільки катальогом цитат і ріжного-
лосих гасел, передають молодому поколінню най-
менш європейські елементи, зав'язані до нас з ро-
сійської та польської літератур:—месіяністичний
суспільницький романтизм.

II.

Вкаже нам хтось з пропагаторів інтернаціо-
нального, націоналістичного або католицького месія-
нізму на зріст в європейській літературі тих ідей,
що він їх боронить. Нехай загляне в минулі віки.
Завжди було те саме: у різних народів у вся-
кій добі виступали суспільні та релігійні ідеї.
І завжди література від нелітератури ріжнилася
тим, що письменники, захоплені суспільними або
релігійними ідеями, змагалися з ними у творі
так само, як із спокусами, жагою, нахилами.
Ідеї були для них не прапором, а ферментом, не
місцем причалу, а спонукою до мандрівки.

Трагедія нашої сучасної літератури в тому,
що наші письменники не доходять до ідей, не вибо-
рюють собі світогляду для власної духової потре-
би, а дістають готовий світогляд, складений з кіль-
кох гладких стін, як скринька і добувають з неї
ідеї, як партійні резолюції.

Одно наше покоління втратило кільканадцять
літ війни та революції на фізичну боротьбу на
полі бою та за хліб насущний. Воно багато ба-
чило, перейшло не одну хвилину, що нагадувала
землетрус. Безпосередні досвіди були для пись-
менника завжди цінніші, ніж книжкові студії.
Чому ж так мало дали нашій літературі ті вели-
кі роки стихійних поривів і болісних ударів? На-
ші товариші, старші та молодші, хапаючи за перо
хотять доконче дати нам моральну науку з того,

що пережили. Їм досі гудять у голові строфи з „Кобзаря” або бойові накази. І ні вони, ні наші критики, що вихваляють їх за патріотичне діло, не в силі зрозуміти, що нема моральної науки без філософії і нема філософії без знайомости філософів.

Тужимо за європейською літературою в рідній: — тужимо за сучасною людиною з усіма її духовними потребами — від критики наймогутніших ідей, що наводять лихоманку на народи та епохи, до останніх химеродів і мінливих настроїв самотника.

Десь від когось почули наші публіцисти про війну з раціоналізмом, з якої вийшов переможцем ірраціоналізм. Нова вода на рідні лотки: — геть з інтелектом! Липові таланти дістають безплатний паспорт на подорож навколо світа у рідній балії. Гучномовні фрази та студенські жести — це для них доказ життєвої енергії та крицевої волі.

Нема більше схолястичного, більше зраціоналізованого катехизму як ця наша наївна проповідь „свобідного пориву”, „енергії”, „волі”, „дисципліни” — що є бездумною парафразою дешевенького ніцшеанства. Для кожного, хто читав бодай якусь розвідку про Берґсона, ясно, чому до творчого пориву не можна накликувати і чому того, що мусить стати наскрізь індивідуальним — тому ірраціональним, що непередбачним — висловом одиниці, не можна поширити не тільки на суспільні гасла, але навіть на систему.

Нашій літературі завжди бракувало „ідей” тому, що всі мали ідеї. Наші письменники заступали „загальними ідеями” особисті переживання та боротьбу за поодинокі моменти свого світогляду. Європейська література досі різниться від усіх поза - та передєвропейських і від тих провінціальних, що тільки географічно, не істо-

рично з нею зв'язані—саме тими кількома основними рисами, що досі недоступні для ментальності наших масових пробудників без огляду на те, яким колпаком прикривають вони свою місіонарську голову.

Перша з тих рис: розуміння письменницької творчості, як свободного вислову свого „я” без огляду на те, чи воно покривається з загальнопоширеними ідеями, течіями та змаганнями. Європейський письменник не має претенсій заступати керманіча держави, міністра, посла, священика або євгеніка. Наклад його книжок може доходити до мільйонів, проте й не гадає він вести цієї маси до ханаанської землі; це роля інших апостолів.

Друга риса: читач для європейського письменника — людина того самого духового рівня. Говорити перед рівними нам про високий обов'язок патріотизму, саможертву, любов до покривджених, любов до людства та Бога—неначе про нововідкриті правди? Можна хіба сповідатися з почувань, зв'язаних з тими високими ідеями, що хвилюють нас кожний раз наново, коли пробуємо їх з'ясувати.

Третя риса: коли беру німецьку, англійську книжку, знаю від перших її сторінок, найчастіше вже з прізвища автора, до якого кола читачів він звертається, який ступінь освіти та духової зрілості є першим шаблоном доступності до його твору. Ми маємо авторів, що пишуть для сільської інтелігенції, служниць або 15-літків, пересвідчені, що „творять літературу”. І сам інтелігентний загал, який не в силі читати ці книжки у хвилини найбільшої нудьги, не бачить і не розуміє різниці між фабрикантами популярної лектури ad usum Delphini і справжніми письменниками. Скільки разів ці справжні письменники сходять неждано на рівень загальнодоступної просві-

тянської продукції і не мають вже сил віднайти у собі давнього свободного розмаху!

Коли беру книжку європейського письменника, навіть друго-та третьорядного, знаю, що він хоче в ній оповісти мені себе: те найцікавіше, що пережив і передумав з приводу якоїсь події або людини, оповісти так, неначе б мав перед собою друга, з яким не міг розмовляти підчас далекої мандрівки або несподіваної трагедії. Чому наші письменники не оповідають нам хоча би про те, чим живуть що-дня—про своє особисте, звичайне існування: про шаблі своєї кар'єри, засоби заробітку, рідню, знайомих, своє кохання і подружжя, щоденні дрібні радощі та турботи? Чому наші письменники починають свою працю від того, чим інші кінчають її—від кількох загальних ідей, які тільки вийняткові можна добути з творчості нечисленних геніїв?

Тільки вийняткові такі ідеї проведені у творі, наче дріт для електричної лампи, не псують живого малюнку, гри барв і відтінків, ніжної мелодії.

Хто з нас зумів би з'ясувати світогляд Шова або А. Франса, Уелса або Жіда, Г. Гавитмана або Піранделя, Гамсуна або Т. Мана, що кожний з них усе змагався за нього, кристалізував його та надихував ним хвилини своїх поривів? Кожен з них був би у клопоті, якби мав сам це зробити. Вони не в силі були би дати відповіді, що такою легкою видається нашим письменникам:—в якому напрямку повинен іти нарід і людство, які ідеали можуть забезпечити доцільний розвиток новій Європі.

В атмосфері, в якій виховується український письменник, існують готові ідеї, які він приймає, наче програму національної політики. Тими ідеями хоче він зміцнити свою працю, зовсім хибно віруючи, що вартість літературного твору зале-

жить від загального висновку, до якого він веде читача простою та гладкою стежкою.

III.

Нема у мистецькій творчості простих і гладких стежок, що ведуть до загальних ідей. Ця творчість це боротьба з пралісом життя, де треба прокладати собі дорогу серед безлічі перехресних ліян. Нема одної, одноцільної та суцільної літератури, коли шукати в ній ідей придатних для загального поширення. Ця література—різні індивідуальні досвіди виїняткових одиниць, здебільша збунтованих проти суспільних форм, що хочуть звести одиницю до маси і масу піддати машині.

Коли представники різних суспільницьких напрямків користуються поодинокими іменами та цитатами на доказ, що світ іде туди-то, єдиним спасенним шляхом, який вони вибрали, вони залишають поза сферою свого розуміння та відчуження сотні інших напрямків та індивідуальностей. Тільки молодеча наївність та історична незрілість дозволяє дивитися на різні творчі спонуки та різні впливи літератури на людську психіку з погляду єдиного, всеспасенного світогляду.

Без огляду на різниці світоглядів, представники європейської літератури це ті, що бунтуються проти стандаризації, нормалізації, соціалізації та націоналізації літературної творчості; найбільші з них відкидають з однаковою рішучістю диктатури маси, одної людини, одної політичної партії або одної релігійної віри.

Коли можна говорити про ідеали західноєвропейської культури, якої найкращим висловом

стає її мистецтво, то цей ідеал зв'язаний із змаганням, щоб якнайбільша скількість людей могла якнайповніше проявити своє „я” — знайти вислів для найбільш оригінальних своїх спонук, бажань, мрій і незаступних завдань. Держава, нація, політична або релігійна система, які вважають своєю силою боротьбу з тими різнорізними індивідуальними зусиллями та змаганнями, заперечують свободу в найпервіснішому і найвищому її прояві: свободу однозначну з індивідуальним розвитком одиниці.

Хочемо європейшити нашу літературу? Перш за все мусимо відчувати журбу за її завтрішню долю. Може ще раніше: мусимо відчувати потребу дихати її атмосферою. Як довго наша література не бере безпосередньої участі у розвитку європейської, до цього часу важко нашим письменникам відчувати цю спільноту інтересів. Звідсіля починається заворожене коло.

Маємо критиків, що вряди-годи намічують „шляхи нашої літератури”. Вони прикрашують шляхи своєї уяви лямпами тих колірних ідей, які видаються їм обновними зорями. Навіть коли шукаємо таких шляхів і придорожних стовпів уже у минулому віці, зачиненому як білянс, то й тоді ще кривдимо живі твори та живих їхніх авторів. Методи літературознавства, що класифікують твори та творців, це не матеріял для літературної теодицеї, для мудрощів: куди і як вести літературну творчість від нині до завтра, з України в Європу.

Коли український читач виринатиме в уяві українського автора як європеець, що вагається: яку книжку взяти в руку, якого європейського автора, — тоді українські книжки стануть рівнорядною лектурою європейського читача. Про що ці українські книжки казатимуть—ніхто з нас не може знати. Якби знали, самі написали би їх. Сама проблема „Європа і ми” у нашій літературі

хвилює та дратує нас саме тому, що ми занадто часто знаємо що можуть нам сказати про себе та світ наші земляки-письменники. Мабуть тому, що досі у літературі переважають у нас автодидакти та дидактики.

Абстрактні ідеї заморожують уяву нашого письменника, його уява не має таких широких ідей, що вміли би піддавати критиці її наївні пориви. Сказав Якобсен у „Нільсі Ліне“, що найбільше протоптані стежки це стежки нашої уяви—маючи на думці безплідне мрійництво, відірване від життя. Наша література не змальовує нині ні реального збірного життя ні поривів справжньої творчої уяви одиниць.

Цим різниться вона від європейської.